

ERKEN DÖNEMDEN GÜNÜMÜZE DİN EĞİTİMİ VE FIKIH İLİŞKİSİNE GENEL BAKIŞ

Nihat TOSUN

Dr. Öğretim Üyesi, Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı,
nihat.tosun@usak.edu.tr <http://orcid.org/0000-0001-8081-8627>

Article Types / Makale Türü

Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi

26/06/2021

Accepted / Kabul Tarihi

30/12/2021

<https://doi.org/10.26791/sarkiat.957947>

ERKEN DÖNEMDEN GÜNÜMÜZE DİN EĞİTİMİ VE FIKIH İLİŞKİSİNE GENEL BAKIŞ

ÖZ

Din, uygulanmak üzere gelen bir nizam olduğundan, mutlaka eğitimi gerekmektedir. Zira din eğitimi fertleri ve toplumları etik yönden yüceltirken sosyal, siyasi ve iktisadi gelişmelerde de adeta motor vazifesi görmektedir. Bu bağlamda bütün toplumlar din eğitimine özen göstermişler ve bu eğitimi verecek kurum ve müesseseler oluşturmuşlardır. Tarihi süreçte, hicretten önce Mekke'de Daru'l-Erkam'da başlayan, hicretten sonra Medine'de Ashab-ı Suffe'de devam eden kurumsal dini eğitim daha sonraki dönemlerde Daru'l-Kur'an, Daru'l-Hadis, tekkeler, zaviyeler ve fıkıh medreseleri gibi müesseselerle kurumlaşarak devam edegelmiştir. Günümüzde de camiler, Kur'an kursları, İmam Hatip okulları, İlahiyatlar, İslâmi İlimler fakülteleri, Eğitim fakülteleri vb. kurumlar eliyle yapılmaktadır.

Din eğitimi ile fikhın ilişkisi ise beşikten mezara kadar devam eden bir olgudur. Fıkıh, çocuk doğar doğmaz sağ kulağına ezan sol kulağına kamet okumayı, yedi yaşlarına geldiğinde namaz kılmayı, on yaşına geldiği halde kılmazsa ikaz etmeyi hatırlatır. Hayata atıldığında yaşayacağı ve karşılaştığı olayların hükümlerini bildirir. Ölünce de teçhizini, dua ve namazla defnini öğretir. Dolayısıyla dinini yaşamak isteyen her insan beşikten mezara hayatın her alanında fikhın öğrettiği hükümleri bilmek durumundadır. Bir diğer ifadeyle dinin pratik manada beşeri ilişkilerini tanzim eden ilim dalı fıkıhtır. Dinin emirlerinin doğru bir şekilde yerine getirilmesi de ancak fikhı bilmekle mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Din, İtaat, Eğitim, Fıkıh, Kur'an.

THE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGIOUS EDUCATION AND FIQH FROM THE EARLY PERIOD TO TODAY

ABSTRACT

As its orders and prohibitions are placed to be implemented, religion is an issue that needs education. Hence, religion education both glorifies individuals and societies in terms of ethic and it serves basic role like an engine in social, political and economic developments. In this context, all societies have paid attention to religious education and have created institutions and organizations to provide this education. When we look at its historical process, religious education which started in Daru'l-Erkam, Mecca before hegira and Ashab-ı Suffe, Medina after hegira continued by turning into an institution with Islamic monasteries, zawiya and madrasa. Today, it is carried out by mosques, Quran courses, Imam Hatip schools, Seminaries, Faculties of Islamic Theology and Faculties of Education.

The role of fiqh in religious education is a fact which continues from birth to death. Religion reminds to recite the adhan to right ear and iqama to the left ear when a child is born, to order prayer when they are seven, to be punished if they do not perform prayer when they are ten. It pronounces the judgments of actions in life. It declares the funeral with prayers in time of death. So everyone who wants to lead a religious life has to learn his/her religion. Fiqh is the discipline which regulates the practice of religion. To observe the orders of religion is only possible with the knowledge of fiqh.

Keywords: Religion, Obedience, Education, Fiqh, Qur'an.

GİRİŞ

Din insanlar için vardır. İnsan, yaratılışı itibarıyla inanmaya ve inandığı değerleri sahiplenmeye ve mabuduna ibadet edip ruhi huzura kavuşmaya ihtiyaç duyan bir yaratıktır. Onun fitratının gereğini en iyi bilen âlemlerin Rabbi yüce yaratıcı¹, onun ruh ve beden sağlığı için gerekli olan gereksinimlerini karşılamak üzere bir takım prensipler vazetmiştir. Bu prensipler bağlamında ilk insan ve ilk peygamber Âdem'e (as) 10 sahifelik bir kitap göndermekle başlayıp son Peygamber Hz. Muhammed'e kadar kutsal kitaplar göndermiştir.² Hz. Peygamber (sav) görevi de kendisine ulaştırılan emaneti hedef kitleye ulaştırmak ve tebliğ etmektir. O da hem hak dini tebliğ etmiş hem de kendisinden sonra bu görevi üstlenerek emanet şuuruyla sorumluluklarını yerine getirecek varisler yetiştirmiştir. Bu bağlamda insanların gönül dünyasını inşa edip inanç esaslarını belletmiş ve dünya hayatını nasıl düzenlemesi gerektiğini öğretmiştir. Zira en özel varlık olan insanın maddi manevi ihtiyacının boyutlarını ve mahiyetini en iyi bilen ve takdir eden yüce yaratıcıdır. Bu alan, beşerin sınırlarını ve gücünü aşan bir âlemdir. Kaldı ki beşerin gücünü aşan bu alana müdahale etmesi en basit şekliyle imanın zedelenmesi ve kişinin tevhit inancından sıyrılıp şirke savrulması sayılmıştır. Nitekim insanların hak dinden uzak kalıp sapkın hale düştüklerinde sergiledikleri din ve ibadet şekilleri bunu göstermektedir. Örneğin; Henüz İslâm gelmeden önceki Arap toplumunun kendi elleriyle taştan, çamurdan, ağaçtan, helva vb. şeylerden yaptıkları putlara taparken ortaya koydukları tavırlar ve sergiledikleri cahiliyet anlayışı bunun en bariz örnekleridir. Diğer yandan eski Japon, Çin ve Hindistan gibi putperest topluluklarda görülen Budizm, Taoizm, Hinduizm gibi insanların ürettiği beşeri inanç sistemleri ve ibadet anlayışları bunun bir başka örneğidir.

Dinin insan hayatı için önemi tartışılmaz olunca, onun eğitim-öğretimi de bir o kadar önem kazanmaktadır. Hz Peygamberin (sav) bulunduğu her ortam bir medrese olmuştur. O her vesile ile muhataplarına vahyin mesajını ulaştırmaya ve mesaja uygun tavırlar kazandırmaya özen göstermiştir. Yani o insanları eğitmiştir. Zira dinin bildirdiği ilahi kurallar dünyada iken uygulanıp yaşanması için gönderilmiştir. Uygulanabilmesi için de öğrenilmesi gerekmektedir. Onun için İslâm'da eğitim-öğretim Rasulüallah (sav) in mescidinde ve Suffe'de başlamış ve daha sonraki dönemlerde cami, küttap ve medrese şeklinde devam etmiştir. Süreç içerisinde eğitim- öğretimle ilgili eserlerde görülmeye başlamıştır. İmam ı Âzam Ebu Hanife (ö. 150/767) nin “el-âlim ve'l-Müteallim”i, Maliki ulamasından İbn Sahnun'un (ö. 256/869) eseri “Âdâbu'l-Mallimin, Kabisinin (ö. 403/1014) ahkâmıla muallimin ve'l-Müteallimin ile ilgili eseri “er- risaletü'l-Mufassalesi”, al-leme Zencuri (ö 593/1196) nin “Ta'limü'l-Müteallim”i, Şafî mezhebinin büyük âlimi Gazali (ö. 555/1111) nin “İhyau Ulümü'd-din”i, İbn Cemaa (733/1333) nın “Tezküratü's-Sami ve'l-Mütekellim fi Edebi'l-Âlim ve'l- Müteallim”i, Taşköruzade (ö. 959/1552) nin eseri “Mevzûatü'l-Ulum”u vb. eserler bu alanda ortaya çıkan yapıtların başlıcalarıdır. Son dönemlerde bu alanda çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Cemal Tosun'un “Din Eğitimi Bilimine Giriş”i, George Makdisi'nin, Ortaçağda Yüksek Öğretim İslâm Dünyası ve Hıristiyan Batı adlı eseri, Firdevs Güneş'in “Yetişkin Eğitimi” (Halk Eğitimi), Halis Ayhan'ın “Türkiye de Din Eğitimi” bunlardan bazılarıdır.

Din eğitiminden maksat, hak olan, hak olarak inanılan ve eğitimi yapılan din demektir.³ İnanılan dinlerin hak olanı ve Allah katında geçerli olanı ise Kur'an'ın ifadesiyle İslâm Dinidir.⁴ İslâm dininin ortaya koyduğu kuralların öğretilmesi, bir diğer ifadeyle din eğitimi, Müslümanlar için çok önemlidir.⁵ Tarihi süreçte bütün toplumların sosyal hayatındaki dini, sosyal ve siyasal değişimler ve gelişmeler eğitim-öğretim alanında işlevsel olarak görülmektedir. Eğitimin tüm alanları için geçerli olan bu hususlar din eğitimi ve öğretimi içinde geçerlidir. Din eğitimi açısından hayatın akışı içerisinde bir Müslümanın sorumluluklarını

1 el- Mülk 67/14.

2 Ahmet Hamdi Akseki, *İslâm Dini, İtikat, İbadet, Ahlak*, (İstanbul: Nur Yayınları,2014), 103.

3 Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2010), 8; Ahmet Koç, *Kur'an'da İnsan ve Hz. Muhammed Din Eğitimi Açısından bir yaklaşım*, (İstanbul, Rağbet yayınları 2005), 9.

4 el-Maide 5/3.

5 Eğitimin tanımı son zamanlarda farklı şekillerde yapılmıştır. Tarihi sürecine baktığımızda, önceleri eğitim bilgi öğrenme ve bunu kullanma olarak anlaşılırken, 1930'lu yıllardan bu yana insan yetiştirme süreci olarak görülmeye başlanmıştır. Geniş bilgi için bkz: Firdevs Güneş, *Yetişkin Eğitimi (Halk Eğitimi)* (İstanbul: Ocak Yayınları, 1996), 1-2; Ebu Hamit Muhammet ibn Muhammet el-Gazali, *İhya-u Ulumi'd-Din*, (Beyrut: Daru ihyai't-türas el-Arabî, ts.), I/ 14.

yerine getirebilmesi için zorunlu olan asgari bilgileri öğrenmesi mecburi kılınmış ve dini bir görev olarak telakki edilmiştir. Onun için İslâm toplumlarında din eğitimi ibadet formatında yerine getirmeleri gereken önemli bir konu olarak kabul edilmiştir. Kur'an ilimleri, hadis alanındaki çalışmalar ve özellikle de fikhî konularda sergilenen gayretler ve ortaya konan eserler bunun en bariz göstergesidir. Zira bu alanlar genellikle İslami ilimler olarak değerlendirilmektedir.⁶ Bu çalışma erken dönemden günümüze Müslüman toplumlardaki din eğitimi ve fıkıh ilişkisine ışık tutmakta ve genel bir bakış ortaya koymaktadır.

1. DİNİN TANIMI

Din eğitiminden maksadı açıklamadan önce din kavramına işaret etmemiz yerinde olacaktır. Din kavramına yüklenen anlamlar farklılık arz ettiğinden, din 'in birbirinden farklı açıklamaları ve tarifleri bulunmaktadır. İdeolojik ve felsefi yaklaşımlar bu çeşitliliği ve farklılığı daha da artırmaktadır. Tariflerdeki bu farklılıkları zikretmenin ve ayrıntıya girmenin herhangi bir faydası görülmemektedir.⁷ Bu sebeple din kavramına yüklenen anlamlarda bir sınırlama yaparak, din derken kastımız Allah katında hak din olarak bildirilen yüce İslâm Dinidir. İncelememizde bilimsel ve dinsel açıdan dinin İslâm olduğu gerçeğinden hareket edeceğiz.⁸

“Din” kelimesi dil âlimlerinin çoğunluğuna göre Arapça “deyn” kökünden mastar veya isimdir. Sözlüklerde yirmiden fazla anlama geldiği ifade edilen “din” kelimesi ıstılahta: İbadet etmek, itaatte bulunmak, Ceza ve karşılık, hesap, hâkimiyet, mülkiyet, hüküm, ferman, millet, şeriat ve İslâm gibi anlamlar için kullanılmaktadır.⁹ Arapçanın haricinde diğer bazı dillerde de din kelimesini andıran lafızlara rastlanmaktadır. Farsça, Sami dilleri, Sanskritçe, Arami-İbranice bu dillerdendir.¹⁰ Dini çehresi olan her kültürün “din” olgusunu ifade etmek için seçtiği kavramların ortak noktası dinin: inanç, adet, kulluk ve yol gibi manalara kullanılmış olmasıdır. Ancak din kavramı için farklı dillerde kullanılan sözcükler İslâm'ın din kavramındaki ifade güzelliğine ve anlam zenginliğine sahip değildir.

İslâm uleması dini tarif ederken Kur'an sünnet ekseninde ve tevhit inancını göz önünde tutularak yapmıştır. Mesela Cürcani'nin¹¹ tarifi şöyledir: “Din, akıl sahiplerini peygamberin bildirdiği gerçekleri benimsemeye çağıran ilahi bir kanundur.”¹² Elmalılı¹³ ise şöyle tarif etmiştir: “Din, akıl sahiplerini hüsn-i ihtiyarlarıyla bizzat hayır ve nimete sevk eden bir vaz-ı ilahi, şeriat ve millet, beşerin ihtiyari fiillerinin hayır ve saadet gayesine doğru cereyanını temin eden bir yol, bir kanun, bir âmil-i manevidir”.¹⁴ Son dönemlerde de din, Yüce Allah'ın (cc) sahih itikat, salih amel ve güzel ahlak konularında emir buyurduğu şeylere kayıtsız şartsız itaat etmek ve o mutlak varlığa yönelmek olarak ifade edilmiştir.¹⁵ Bu manada dinin en güzel ifadesi

6 İslâmi ilimlerin mahiyeti için bkz: Akseki, *İslâm Dini, İtikat, İbadet, Ahlak*, 45.

7 Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 7.

8 Âli İmran 3/19.

9 Ahmet b. Muhammed b. Ali el-Mukrî el-Feyyûmî, *el-Misbahu'l-Münîr fî garîbi's-Şerhi'l-Kebîr* (Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.) I/205; Şerif Ali b. Muhammed Cürcânî, *Kitabü't-Tarifat* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 102; Abdulkarim Zeydan, *İslâm Hukukuna Giriş* çev. Ali Şafak (İstanbul: Kayihan Yayınları, 2008), 69; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Kitabevi, ts.), 2/1061; S. Nakib Attas, *Modern Çağ ve İslâmi Düşünüşünün Problemleri*, Çev. Mahmut Erol Kılıç (İstanbul: İnsan Yayınları, 1989), 80; Günay Tümer, “Din (Genel Olarak Din)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/312-320; Ömer Faruk Harman, “Din (Din ve Vicdan Hürriyeti)” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/320-322.

10 Tümer, “Din (Genel Olarak Din)”, 9/312-320.

11 Cürcani, Seyit Şerif Ali b. Muhammed el-Hüseynî, Hanefî mezhebinin meşhur âlimlerindendir. Tefsir, hadis kelam ve fıkha dair çok değerli eserleri vardır. Timurlenk döneminde (789) yaşadığı nakledilmektedir. (740) tarihinde Cürcan da doğmuş, (816) da Şiraz'da vefat etmiştir. Bkz: Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 1/450.

12 Cürcani, *Kitabü't-Tarifat*, 102.

13 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsiriyle tanınan, Türkiye'nin yetiştirdiği büyük âlimlerdendir. 1878 yılında Antalya'nın Elmalı ilçesinde doğmuş 1942'de vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz: Yusuf Şevki Yavuz, “Elmalılı Muhammed Hamdi” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/57-62.

14 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/1061-1064.

15 Muhammed Zahid el-Kevseri, *Makalatü'l-Kevseri* Çev. Ebubekir Sifil (İstanbul: Rihle Kitabevi, 2015), 295; Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 34.

İslâm'da kendisini bulmuştur. Allah (cc) şöyle buyurur; “Şüphesiz Allah nezdinde kabul gören din, İslâm'dan ibarettir.”¹⁶ Bir diğer ayette de; “Bugün sizin üzerinize nimetimi (lütfümü) kemale erdirdim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizler için (kabul edilecek) din olarak İslâm'dan razı oldum”¹⁷ buyurur. Allah (cc) ile kulları arasında hak ve geçerli olan yegâne din İslâm'dır. Melaikeyi kiramın ve ehli ilmin dini de budur. Yahudi ve Hristiyanlar gibi ehli kitabın farklılıkları ve değişik inanç sahiplerinin bazı iddiaları bu gerçeği değiştirmez ve bunun hak olduğuna bir hanel getirmez.¹⁸ Şüphe yok ki İslâm, ruhi-manevi alanda olduğu kadar, dünyevi alanda da hayatın her safhasını içine almak üzere gönderilmiş bir kaideler bütününden başka bir şey değildir.¹⁹ Din ile ilgili bu farklı tarifler, onun pratik hayata yansımaları ve uygulaması olan fıkıh ilminin ufkunu çizmektedir.

2. FIKHİN TANIMI

Fıkıh (الفقه) sözlükte bir şeyi bilmek, inceliklerine vakıf olmak, anlamak ve konuşanın maksadını kavramak manalarına gelir. Ağırlıklı olarak dini ilimleri ve dinin esaslarını ifade etmek için kullanılan özel bir ilimdir.²⁰ Fıkıh ilmiyle ilgilenen ve ona vakıf olan kişiye “fakih” ifadesi kullanılır. Fakih, dini hükümleri ve fıkhi kuralları bilen, iyi anlayan kimse olarak tarif edilir. Çoğulu “fukaha”dır. Fıkıh ilmini tahsil etmeye veya fıkıh ilmiyle meşgul olmaya “tefakkuh” denilir.²¹ Şer’î ıstılahta ise fıkıh kavramının manası zaman içerisinde tekâmül ederek daha özel bir mana için kullanılır hale gelmiştir. Erken dönemlerde bazı kaynaklarda fıkıh ilmi kendi bünyesinde itikâdî fıkıh, amelî fıkıh ve vicdanî fıkıh diye üç kısma ayrılarak iman esasları, İslâm’ın şartları ve ahlak ilimleri ile ilgili bütün hükümler için genel bir ad olarak kullanılmıştır.²² İmam-ı Azam Ebu Hanife fıkıhı bu minval üzere şöyle tarif etmiştir; “Kişinin lehine ve aleyhine olan şeyleri bilmesidir,” yani bireyin caiz olan hususları ve haram olan şeyleri bilmesidir. Bir diğer ifadeyle; “kişinin yükümlülüklerini ve sorumluluklarını bilmesidir.”²³ Daha sonraki devirlerde bu terim farz, vacip, mendup haram, mekruh ve mubah gibi dinî hükümleri bilmeye ad olarak kullanılır hale gelmiştir. Bu sebeple bazı ilim adamları fıkıhı: “istidlâl yoluyla [akıl yürütme ile] hukukun ayrıntılı delillerinden hareketle (ayrıntılı delillerini kullanarak) amelî (tatbikî) hukuk hükümlerini bilmektir” diye tanımlamışlardır.²⁴ Yani “İbadet, muamelat ve ceza hukukundan her bir cüzî olayın (her bir fiilin) şer’î (dini) hükmünü bilmektir veya bildiren ilim dalıdır” diyerek, fıkıhın ilgi alanını daraltmış ve itikat ve ahlak ile ilgili konuları fıkıhın ilgi alanının dışında bırakılmıştır. Bugün gelinen noktada fıkıh, kelam ve ahlak ilimlerinden her biri müstakil birer ilim dalı haline gelmiştir.²⁵ Fıkıh ve fıkıh ilminde ise hem muamelat diye ifade edilen beşeri ilişkiler ile ilgili konular hem de ibadetlerle ilgili konuları çalışma alanını teşkil etmektedir.²⁶ Din eğitimi-öğretimi ise her iki alandaki konularla da bağlantılıdır.

3. FIKHİN MAHİYETİ

Din eğitimi ve öğretiminden maksat, doğru ve sağlıklı bir şekilde öğrenilip kavranmış dini kural ve

16 Âli İmran 3/19.

17 Maide 5/3.

18 Yazır, “*Hak Dini Kur’an Dili*”, 2/1064.

19 Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi* çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993), 758.

20 İbrahim Enis vd., *el-Mucemu'l-Vasıt* (Kahire: Dâru'l-Maarif, 1973), 2/698; Cürcani, *et-Tarifât*, 168; Feyyumî, *el-Misbahü'l-Münîr*, 479.

21 Mustafa Sabri Efendi, *Mevkûfu'l-Akli ve'l-İlmi ve'l-Âlem min Rabbi'l-Âlemin* (Beyrut: Daru İhyai't-türas el-Arabî, 1981), 4/296; Bilmen, *Hukuk-u İslâmîyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye*, 14; Haşim Şahin, *Osmanlı'da Fıkıh ve Hukuk, Fakihân-ı Rum: Osmanlı'nın Kuruluşu Döneminde Fakihler* (İstanbul: Mahya Yayınları, 2017), 27.

22 Akseki, *İslâm Dini, İtikat, İbadet, Ahlak*, 45; Abdulkerim Zeydan, *İslâm Hukukuna Giriş*, 57.

23 Arapça ifadesiyle: “معرفة النفس ما لها وما عليها” Bkz: Sadru'sh-Şerîa Ubeydullah b. Mesud el-Mahbubî, *et-Tengih Tahk.*: İbrahim el-Muhtar Ahmet Ömer el-Ceberutî (Beyrut: Daru İhya Türasü'l Arabî t.s.), 78; Bilmen, *Hukuk-u İslâmîyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye* 1/14.

24 Cürcani, *et-Tarifât*, 168; Zeydan, *İslâm Hukukuna Giriş*, 57; Bilmen, *Hukuk-u İslâmîyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye*, 1/13; Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 27.

25 Bilmen, *Hukuk-u İslâmîyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye* 1/14.

26 Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 28; Bilmen, *Hukuk-u İslâmîyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye*, 1/8.

hükümlerin muhataplarına tebliği ve izahıdır. Fıkıhın eğitim ve öğretimi, mahiyetinin kavranması ise zihinlerde doğru ve isabetli bir din tasavvurunu kazandıracaktır. İslâm dini, iman esasları, ameli hükümler (muamelat) ve ahlaki hükümleri içerir. Fıkıh ise, İslâm'ın bu genel hükümlerinden sadece muamelat diye ifade edilen ameli hükümleri düzenler. Muamelatta ise, kulun amellerinin iki boyutu söz konusudur. Birincisi, rabbine karşı yapmakla sorumlu olduğu amellerin hükümleridir. Bunlar namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetlerdir. İkincisi ise, kulun diğer varlıklarla ilişkilerini düzenleyen alış veriş hukuku, aile hukuku, ceza hukuku, miras hukuku vb. hükümlerdir. Fıkıh, kulun amellerinin bu iki boyutuna ait şer'î hükümleri düzenleyen ilim dalıdır.

Dinin aslı vahiydir. Vahyin bize ulaşma şekli ve yöntemi de ya ayeti kerime olarak ya da hadisi şerifler halindedir. Din bu iki kaynaktan gelen hükümlerden oluşur.²⁷ Fıkıh da bu iki kaynakla vahyolunan ibadetlere ve muamelata ait ameli hükümleri belirleyip ortaya çıkarmaktadır. Bunu yaparken belli bir metot ve sistem oluşturmuştur. Zira din genelde felsefecilerin felsefi yaklaşımlardan ve keyfi yorumlardan ibaret değildir. Bilakis vahiy kökenli nassa dayanmaktadır. Fakih bu naslarda zikredilen hususlardaki yüce yaratıcının muradını ortaya koymaya çalışan, nasları doğru ve sağlıklı bir şekilde anlamak için çaba sarfeden, bu uğurda metot geliştiren âlim kişidir. Fakihlerin geliştirdiği bu metoda “fıkıh usulü” denmiştir. Fıkıh usulü, fıkıh ilminin hüküm çıkarmadaki kaynakları, delilleri ve bu ilme ulaşma yollarını ve kurallarını belirlemektedir. Şer'î hükümleri ispata vasıta olmaları nedeniyle şer'î delilleri konu edinmektedir. Fıkıh bilgilerinin esası, istinatgâhı (dayanağı) olan bir ilimdir.²⁸ Bu dayanaklarda “edille-i erbea” diye ifade edilen kitap, sünnet, icma ve kıyas ile bunlardan hareketle ortaya konan istihsan, ıstıshab, masâlihü'l-mürsele, kavlü's-sahabi vb. ikinci derecedeki delillerdir. İşte bu esaslar fıkıhın hüküm çıkarmada usulünü teşkil etmektedir.²⁹ Bu esaslar aslında sadece fıkıh ilminin değil Kur'an ilimleri, hadis ilimleri, kelim ilimleri gibi İslami ilimlerin her dalı için olmazsa olmaz bir disiplindir.³⁰ Ancak İslâm tarihi ve İslami ilimlerin eğitim süreci incelenmesiyle bir hususun ön plana çıktığı görülecektir. İslâm'ın özgün karakterinin ve mahiyetinin en üst düzeyde ifade edildiği alan fıkıhtır. Ve bu özgünlüğün ifade edildiği diğer konular ve alanlar meşruyetini fıkıhtan almaktadır. Çünkü fıkıh hem otorite olan -az önce zikrettiğimiz kaynaklara- hem de akla dayanmak zorundadır.³¹ Fıkıhın sağlıklı bir şekilde eğitim ve öğretimi, dinin sağlıklı bir şekilde eğitim ve öğretimi ile ödeşmektedir.

4. DİN EĞİTİMİ VE FIKIH

Eğitim tarihi süreci, özellikle din eğitimi tarihi sosyolojik, ideolojik, siyasi ve kültürel olayların aydınlığında yapıldığı ölçüde eğitim tarihidir. Onun için din eğitimi veren kurumların nitelik ve nicelikleri önem arz etmiştir. Eğitim genel manada her insanın hakkıdır. Bireyler, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz. Öğrenim hakkının niteliği ve niceliği bütün hukuk sistemlerinde tespit edilir ve düzenlenir. Kız ve erkek bütün insanlar için zaruridir. İlahi evrensel bir düzen ve disiplin numunesi olan İslam³² bu disiplin ve düzenlenmeyi fıkıh çalışmaları altında yapmıştır. Din eğitimi fıkıh eğitimiyle adeta örtüşmektedir. Zira fıkıh, din ilminden başka bir şey değildir, belki de onun pratiğe dökülmesi ve yaşanabilmesi için insanların anlayışına sunulmasıdır. Buradan hareketle bazı âlimler nezdinde fıkıh ve fıkıh usulü âlimleri peygamber ilminin varisleri olarak bildirilmektedir.³³ Dolayısıyla “din ilminin” dinden ayrı bir şey olduğu düşünülemez.³⁴ Ayet-i kerimenin de bu hususa işaret ettiğini söylemek mümkündür. Allah Teâlâ savaş halinde müminlerin toptan yola koyulup cihada gitmesinin doğru olmadığını, onların arasında bazılarının cihada

27 Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 309.

28 Sabri Efendi, *Mevkîfu'l-Akli*, 4/296; Bilmen, *Hukuk-u İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye*, 1/15.

29 Bilmen, *Hukuk-u İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye*, 1/38; Mahbubî, *et-Tengih*, 48; Beşer, *Herkes için Kolay Usulü Fıkıh*, (İstanbul: Nun Yayıncılık, 2016), 13.

30 Attas, *İslâmi Düşünüşün Problemleri*, 223

31 George Makdisi, *Ortaçağda Yüksek Öğretim İslâm Dünyası ve Hıristiyan Batı*, Çev. Ali Hakan Çavuşoğlu ve Hasan Tuncay Başoğlu (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004), 46.

32 Attas, *İslâmi Düşünüşün Problemleri*, 176.

33 Zeynel Abidin İbrahim ibn-i Nüceym, *Resail-i ibn-i Nüceym*, (Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 1980), 5.

34 Kevseri, *Makalatü'l-Kevseri*, 1/294.

gitmek için sefere çıkmayıp geride dini konuları öğrenmek için çaba göstermeleri ve (böylece) seferden dönen kardeşlerine dini konuları anlatmalarının daha yerinde olacağını bildirmektedir.³⁵ Yani savaş anında bile din eğitimini zorunlu tutulmaktadır.³⁶ Hz. Peygamber (sav) de konuyla ilgili şöyle buyurmaktadır: “Allah her kimin için hayır murad ederse (kimin hayrını isterse) onu dini anlamada mahir kılar.”³⁷ Ayette haber verilen din hakkında derin ve sağlam bilgi elde etmekten maksadın, fikhın ilgi alanına giren konular olarak değerlendirilmesi daha isabetli görülmektedir. Zira ilgi alanına giren konular ibadetlerin yanında muamelat diye ifade edilen iktisadi, sosyal ve siyasi hayatı düzenleyen konulardır. Bir diğer ifadeyle kulun hem rabbi ile olan ilişkilerini, hem de diğer insanlarla olan ilişkilerini ve ölçülerini tanzim eden bir ilim daldır. Çoğu fıkıh âlimleri fıkıh öğrenmeyi diğer şer’î ilimlerde olduğu gibi farz-ı kifâye olarak görmekteyler.³⁸ Ancak din eğitimiyle ilgili diğer alanlardaki çalışmalar bir yönüyle fıkıha yardımcı olan alet ilimler mahiyetindedir. Zira esas olan yapılacak fiilin ve işlenecek amelin Allah (cc) katındaki yerini ve dini boyutunu öğrenmektir. Bu tespitin de fıkıh tarafından yapıldığı görülmektedir.

Eğitim ve öğretim sistemleri bütün toplumlarda olduğu gibi İslam toplumlarında da kurumlar eliyle yapılagelmiştir. Fert ve toplumun ihtiyaçları bu yolla karşılanmıştır. Mesela; Osmanlı Devleti’nin kuruluş döneminden bahseden kaynaklarda ilk dönemlerden itibaren takip edilen dini eğitim ve öğretim şekli, bu alanda oluşan yöntem, eğitim yapılan kurumlar eliyle icra edilmiştir. Bu alanda ortaya çıkan fıkıh ekolleri, ekolleri temsil eden müçtehit imamlar ve onların ortaya koyduğu eserler bunun en göze çarpan örnekleridir.³⁹ Bu örneklerin bazılarını şöyle tasnif edebiliriz.

5. EĞİTİM KURUMLARI

A. CAMİ VE MESCİTLER

İslam coğrafyasında Müslümanların dini eğitim ve öğretim faaliyetlerini icra ettiği mekânların başında cami ve mescitler gelmektedir. Ancak mahiyet itibarıyla cami ile mescit arasında bazı statü farklılıklarından bahsedilebilir. Cami ismi mekân olarak kitlelerin toplandığı, içinde Cuma namazının kılındığı yerler için kullanılır. Mescit ise, kitleleri toplayıcı bir özelliği olmayan, Cuma namazı kılınma şartı koşulmayan ibadet yerleri için kullanımı yaygınlık kazanmıştır. Bir diğer değerlendirmeye göre ise bu ayırımın esas nedeninin cami ve mescidin içinde ibadet edilen mekânlar olmaları yönüyle değil, bir eğitim kurumu olmaları yönüyle yapıldığı ifade edilmektedir. Cami, mekân olarak içerisinde fıkıh ve diğer farklı İslami ilimlerin okutulduğu ders halkalarının bulunduğu geniş çaplı eğitim kurumlarını ifade ederken, mescit daha küçük çaplı, daha mütevazı cami boyutlarına ulaşmayan ama yine de içinde İslami eğitimin yapıldığı daha küçük ibadethaneler için kullanılmıştır.⁴⁰

Cami ve mescitler ibadet yerleri olduğu kadar birer eğitim kurumu, ilim ve irfan merkezi olarak hizmet vermiştir. Bu yönüyle cami ve mescitler din eğitiminde ilk eğitim kurumlarıdır. Efendimiz (sav) Medine’ye hicretten sonra insanlara dini eğitimi Mescid-i Nebi’de Hz. Peygamber odalarının gerisinde bulunan (bu gün kabri saadetin gerisinde kalan) Suffe denilen mekân vermiştir. Bu mekân asr-ı saadette bir yandan fakir fukaranın sığınağı olmuş, diğer taraftan da hem Hz. Peygamber’in kendisi hem de görevlendirdiği sahabeler tarafından eğitim ve öğretim görevinde bulunulan yer olmuştur. Muhammed Hamidullah hocanın (1908/2002) ifadesiyle: ilk İslâm Üniversitesi’dir. Burada 80 ilâ 400 kişi arasında öğrencinin eğitim gördüğü nakledilmektedir.⁴¹ İhtiyaç duyulan bütün ilimler gibi fıkıh da buralarda öğretilmiştir. Sahabeden Abdul-

35 Et-Tevbe 9/122.

36 İmadüddin Ebi’l-Fide İsmail b. Kesir, *Muhtasar İbni Kesir*, thk. Muhammed Ali es-Sabuni (Beyrut: Dâru’l-Kur’an el-Kerim, 1981), 2/178.

37 Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Buhari, *Sahih-i Buhari*, (İstanbul: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1981), 1/25.

38 Mahbubî, *et-Tengih*, 47.

39 Şahin, *Osmanlı’da Fıkıh ve Hukuk Fakihân-ı Rum: Osmanlı’nın Kuruluşu Döneminde Fakihler*, 37.

40 Ebi’l-Hasen b. Muhammed b. Habib Mâberdi, *Ahkâmü’s-Sultaniyye*, (Beyrut, Daru’l-fiki’l-ilmîyye 1978) 188; Makdisi, *Ortaçağda Yüksek Öğretim İslâm Dünyası ve Hıristiyan Batı*, 51.

41 Suffe Arapça’da gölgelik, üstü örtülü yer veya yüksek tavan gibi manalara gelmektedir. Burada “suffe” derken kas-

lah b. Amr şöyle demektedir: Bir gün Rasulü Allah (sav) evinden çıkageldi. Mescide girdiğinde insanların iki halka halinde bulduklarını gördü. Halkalardan birisinde Kur'an okuyup, dua ve istiğfarda bulunuyorlar, diğerinde ise (dini hükümleri) öğreniyorlar ve öğretiyorlar. Bu durum karşısında Peygamber (sav) şöyle buyurdu: “(Burada bulunan) herkes hayır ve bereket üzerine. Şunlar Kur'an okuyorlar, dua ve istiğfarda bulunuyorlar. Rabbim dilerse onlara (lütfundan) verir, dilerse mahrum eder. Şunlar ise öğreniyorlar ve öğretiyorlar, muhakkak ki ben öğretmen olarak (öğretici olarak) gönderildim,” dedi ve dinin hükümlerini öğrenen ve öğretenlerin yanına oturdu.”⁴²

Hz. Peygamberin vefatından sonra Hulefa-i Râşidin döneminde, özellikle de Hz. Ömer döneminde tamamen birer eğitim kurumu haline gelen mescitlere ayrı bir önem verilmiştir. “Emsar” diye ifade edilen eyalet merkezlerine öğretmenler atanmış, maaşları devlet tarafından verilmiş, onların buralarda ikamet edip halkı eğitmesi istenmiştir. Öğretmenlerin yanında devlet ricalinden de insanları mescitlerde eğitmeleri istenmiştir.⁴³ İslâm fıkının ve İslami İlimlerin gelişme sürecinde görüleceği gibi Medine-i Münevvere, Şam, Bağdat, Küfe, Basra ve Kahire gibi ilim merkezlerinde sahabe, tabiîn ve mezhep imamlarının önde gelenleri adetten camilerde ve mescitlerde din eğitimi icra edilmiştir. Bu mekânlar o dönemin yegâne eğitim kurumları olarak işlev görmüştür.

B. İLKÖĞRETİM – KÜTTÂB

Küttâb, eğitim sisteminde ilköğretim aşamasında eğitimin yapıldığı mekânlardır. Hz. Peygamber döneminde Medine’de pek çok küttâb mahiyetinde mekânların bulunduğu nakledilmektedir.⁴⁴ Bu kurumlarda Kur’an eğitiminin yanı sıra zorunlu dini bilgilerin de verildiği kaydedilir.⁴⁵ Mesela; Kadı Şüreyh’in (ö.78/676) Küttâb’a gönderdiği oğlunun namazlara dikkat etmediği ve köpeklerle oynadığı yönünde hocasına şikâyet etmesi buna delâlet etmektedir.⁴⁶ Bu kurum daha sonraki dönemlerde de bu alandaki işlevine devam etmiştir.⁴⁷

C. MEDRESELER

İslâm toplumlarında ve Müslüman coğrafyasında medreseler eğitim kurumlarının en önde gelenidir. Medreseler ve medrese geleneği genellikle mescit içinde doğup gelişmesine rağmen daha ziyade İslami ilimlerin gözdesi olan fıkıh ilmine tahsis edilmiş mekânlar olarak bilinir olmuştur. Buralarda fıkıhın dışında ayrıca yardımcı olarak diğer ilim kolları da okutulmuştur.⁴⁸ Zamanla cami ve mescitlere bağlı olarak gelişen medreseler olduğu gibi onlardan bağımsız olarak gelişen medrese örnekleri de olmuştur. Diğer yandan aynı kökten gelip medrese diye adlandırılan ama fıkıhın dışında Kur’an ve hadis gibi İslami ilimleri öğreten türdeş kurumlarda olmuştur. Ancak bu türlerini değer medreselerden ayırt etmek için “dar” kelimesinin kullanımı yaygınlaşmış, “Daru’l-Kur’an” ve “Daru’l-Hadis” gibi ifadeler de kullanılmıştır.⁴⁹ Yine medrese ile türdeş ve benzer olan, yerine göre dini eğitimin yapıldığı zaviye, tekke ve ribât gibi kurumlar olmuş, buralarda tefsir, hadis, fıkıh ve tasavvuf gibi ilimlerin eğitimi yapılmıştır.⁵⁰

tedilen ise, Medine’de Mescid-i Nebi’nin içinde ve Hz. Peygamber (sav) kabri saadetinin gerisinde kalan bir mekânın adıdır. Bkz: İbrahim Enis vd., *el-Mucemu’l-Vasıt*, 1/517; Mustafa Baktır, *İslâm’da İlk Eğitim Müessesesi Eshab-ı Suffe* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1990), 40; Hamidullah *İslâm Peygamberi*, 768; Muhammed Hamidullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, Çev. İhsan Süreyya Sırma (İstanbul: 1980), 77.

42 Müslim bin Haccac, *Sahih-i Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Beyrut: Daru ihyai’t-türa el-Arabî, 1975), 1/381.

43 M. Mahfuz Söylemez, “İslâm’ın Erken Döneminde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”, *Dini Araştırmalar* 5/13 (Haziran 2002), 63.

44 Söylemez, “İslâm’ın Erken Döneminde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”, 61.

45 Ahmet Çelebi, *İslâm’da Eğitim Öğretim Tarihi*, çev. Ali Yardım (İstanbul: Damla Yayınevi, 1983), 39.

46 Cemaleddin Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ali el-Cevzi, *Sifâtu’s-Saffe*, thk. Mahmut Fahûrî (Beyrut: Daru Kitabi’l-Arabi 1979), 3/39.

47 Söylemez, *İslâm’ın Erken Döneminde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri*, 62.

48 Makdisi, *Ortaçağda Yüksek Öğretim İslâm Dünyası ve Hıristiyan Batı*, 47.

49 Dâru’l-Kur’an ve Dâru’l-Hadis kavramları bugünün Kur’an Fakültesi ve Hadis Fakültesi gibi o ilimleri öğretmek üzere özel olarak kurulmuş eğitim kurumlarıdır. Bkz. Makdisi, *Ortaçağda Yüksek Öğretim İslâm Dünyası ve Hıristiyan Batı*, 48.

50 Makdisi, *Ortaçağda Yüksek Öğretim İslâm Dünyası ve Hıristiyan Batı*, 48.

6. FIKHÎ MEZHEPLER

Din eğitim ve öğretimi ile ilgili fıkıh mezheplerinin ve mezhep imamlarının çalışmaları, gösterdikleri muvaffakiyetler, yetiştirdikleri öğrenciler ve ortaya koydukları eserler her türlü takdirin üzerinde görülmüştür. Dinin aslının vahiy olduğunu, vahyin bize ulaşma şeklinin ya ayet-i kerime olarak ya da hadis-i şerif şeklinde gerçekleştiğini, dinin de bu iki kaynaktan gelen hükümlerden oluştuğunu belirtmiştik. İşte usulüne göre bu kaynakların anlaşılmasından doğan bilgilere “fıkıh”, bu bilgileri elde etme usullerine ve yöntemine de “usulü fıkıh” denildiğinden,⁵¹ dini doğru anlama ve anlatma açısından fıkıh âlimlerinin büyük rolü ve hizmetleri olmuştur. Din eğitimi fıkıh eğitimiyle adeta özdeşleştiği için din eğitimi fıkıh âlimlerinin en birinci görevi sayılmıştır. Asr-ı saadette Peygamberimizin (sav) üstlendiği bu görev daha sonraki dönemlerde değişik evrelerden geçerek, âlimlerin ve mezhep imamlarının elinde devam etmiştir.⁵²

Özellikle hicrî II. çağın başlarından, IV. çağın ortalarına kadar devam eden dönemde diğer şer’î ilimlerde olduğu gibi dini eğitimin lokomotifi konumunda olan fıkıh eğitimi ve onun kurumsal temsilcisi mezhepler dikkat çekici biçimde büyümüş, tam olgunluğa ermiş, beşeriyete çok kıymetli eserler sunulmuştur. Duayen müçtehitler ve büyük mezhep imamları bu devirde yetişmiştir. Yine bu dönemde fıkıh tedvin ve tasnif edilmiştir. Eğitim ve öğretimi kolaylaştırmak için temel kaynaklar kitaplara, kitaplar baplara, baplar fasıllara taksim edilmiştir. Diğer yandan Usulü fıkıh ilminin esasları belirlenmiş ve fıkıh ilmi bu temeller üzerine bina edilmiştir. Bu çalışmalar esnasında bir yandan da din eğitimi yaygınlaşıp, kolaylaşıyor ve fıkıh mezhepler eliyle kurumsallaşmasını tamamlıyor. Asırlarca bu minval üzere yapılan din eğitimiyle, bu esnada yetişen öğrenciler ve ortaya konan eserlerle Müslüman toplumlar din eğitiminde adeta altın çağlarını yaşıyorlar.⁵³

Ancak son dönemlerde, özellikle son iki asırda bazı çevrelerce fikhın ve fikhın din eğitimindeki konumu ihtilaf konusu olmuştur. Bu çevreler İslâm âleminin çöküşünün ve geri kalmışlığının sebebini dine bağlılıkta ve fikhın ilgi alanı olan bazı konularda aramışlar ve din eğitiminde fikhın durumunu münakaşaya açmışlardır. Mesela; kadın hakları, kadınların eğitimi, çalışması, kadın cinayetleri, küçük yaştaki evlilikler vb. konularda din adına fikhî mezheplerin ortaya koyduğu görüşler bunlardan bazılarıdır. Bu görüşlerin kaynağı olan fıkıh (İslâm Hukuku) sosyal hayatın dışına itilme, din eğitiminde fikhın alanını daraltma eğilimi ortaya çıkmıştır. Bu anlayış özellikle 1800 lü yılların ikinci yarısından itibaren ıslah ve tecdit faaliyeti olarak Pan-İslâmist düşünce ve aksiyon hareketi halinde kendini göstermiştir. Batı kültürünün ve medeniyetinin hâkim bir güç olarak boy gösterdiği II. Dünya harbi sonrası dönemde bazı aydınlar, askerî, siyasî, kültürel ve ekonomik alanda geri kalmışlığın ve ezikliğin psikolojisiyle ümitsizliğe kapılıp kendilerini tekrar kurtuluşa erdirecek yegâne reçetenin yeni bir İslâm tasavvuru ve anlayışı olduğunu düşünmüşlerdir. Bu da ancak temel dini metinlerin ve temel kaynakların yeniden ele alınıp yorumlanması, gerekirse fıkıh kuralları yerine Avrupa kanunlarından ve içtihatlarından yararlanılması ile mümkün görülmüştür. Müslümanların ancak bu sayede selamete kavuşacakları ifade edilmiştir. Bu durumda din eğitiminde fikhın önemini köreltmıştır. Bu bakış açısı İslâm âleminin Mısır, Pakistan, Hindistan Afganistan ve Türkiye gibi çeşitli bölgelerinde az çok farklı tonlarda karşılık bulmuştur.⁵⁴ Mısırdaki Kavalalı M. Ali Paşa (1183/1849) nın başını çektiği bazı Müslümanlar ve İstanbul’da Tanzimat Fermanı ile batılılaşma rüzgârının etkisinde kalan bazı kişiler yeni bir İslâmî anlayış geliştirmişlerdir. İran, Mısır, Hindistan, Afganistan, Fransa, İngiltere ve Türkiye gibi dünyanın pek çok farklı bölgelerinde bulunan Cemalettin Afgani⁵⁵, Kahire’de Muhammed Abduh⁵⁶, Muhammed

51 Şaban, “İslâm Hukuk İlminin Esasları”, 309; Beşer, *Herkes İçin Kolay Usulü Fıkıh*, 13.

52 Fikhın geçirdiği bu devirleri farklı şekillerde tasnif edenler olmuştur. Bunların en bilineni; Peygamber (sav) devri, Sahabe, Tabiün, Tebe-ut Tabiîn, Müçtehit İmamlar ile Taklit ve Durgunluk devri şeklindedir. Bkz.: Abdülvahhab Hallâf, *İlmi Usulü'l-Fıkıh* (Lübnan: Dâru'l-Kalem, 1998), 11; Mustafa Ahmed Zerka, *el-Medhalü'l-fikhiyyü'l-Âmm*, (Şam: Dâru'l-Fikir, 1968) 1/142; Abdülkerim Zeydan, *İslâm Hukukuna Giriş*, 99; Bilmen, *Hukuk-u İslâmiyye ve Istılahat-ı Fikhiyye*, c1/41.

53 Zeydan, *İslâm Hukukuna Giriş*, 195.

54 Sabri Efendi, “*Mevkıfu'l-Akli*”, 4/283; Mustafa Öztürk, “Neo-selefilik ve Kur’an-Reşid Rıza’nın Kur’an ve Yorum Anlayışı Üzerine”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (Haziran 2004).

55 Cemaleddi el- Afgani olarak meşhur olan Muhammed b. Safdar el-Hüseynî ‘nin (ö.1897) hayat hikâyesi için bkz. Zirikli, *el-Âlâm Kamusu’l-Teracim* (Beirut: Dâru'l-Âlem lilmelayin, 1984), 6/252, 6/168; Yusuf Hanif, *Ehli Sünneti Müdafaa ve Bidatleri Tenkit, Türkiyeli Masonlar Afgani Kardeşe Sahip Çıktı* (İstanbul: Bedir Yayınları, 2005), 1/459.

56 Abduh diye meşhur olan Muhammed Abduh’un (ö.1905) düşünce hayatı için bkz: M. Sait Özerarlı, “Muhammed Abduh”,

Reşid Rızâ⁵⁷, Hindistan yöresinde Sıddık Hasan Bahadır Han⁵⁸ ve Pakistan taraflarında Fazlurrahman⁵⁹ gibi bazı kişiler bu görüşü dillendirmişlerdir. Bu görüş sahiplerine göre, hicri II. asırdan itibaren dinde birtakım sapmaların olmuş, çeşitli sapkınlıklar, yanlış anlayış ve hurafeler dine girmiştir. Müslümanlar arasında körü körüne taklit yaygınlaşmıştır. Bu bağlamda dini nasların ve diğer erken dönem kaynakların yerine fıkıhçıların, kelâmcıların ve müfessirlerin özel görüşlerine itibar edilmiştir diyerek yeniden İslâm'ın özüne dönülmesi gerektiği tezi ileri sürülmüştür. Bu anlayışın tarihçesi XIII. asırlara kadar uzanmaktadır. Kaynaklarda belirtildiğine göre bu anlayışın tohumları ilk defa Ebü'r-Rebi' Necmeddin Süleyman b. Abdülkavi b. Abdülkerim b. Saîd et-Tûfi el-Hanbelî⁶⁰ tarafından ortaya atılmıştır. Bu zat, maslahat hakkındaki görüşlerini serdederken şöyle demiştir: “muhakkak ki tearuz esnasında maslahata riayet, nas ve icmadan önce gelir.”⁶¹ Tufi'nin açtığı bu pencereden bakan “modern ve çağdaş fıkıh düşüncesi” dedikleri anlayışla, fikhî kaynakların dışında diğer beşeri hukuk kurallarından da istifade edilmesinin gerekliliğini savunmuşlardır.⁶² Buradan hareketle Ezher Şeyhi Şeyh Merağî⁶³ Reşid Rıza, Muhammed Abduh, Ferit Vecdi vb. taraftarlar dini hüküm koyma yöntemi olan içtihat müessesini beşere kanun koyma yetkisi verecek kadar genişletip sündürmüşlerdir. Mesela; Mısırda ortaya çıkan Muhammed Abduh Mısır Anayasa mahkemesinde sorumlu olduğu dönemde karar vererek Şeriat kanunları ile Fransız kanunlarını birleştirme yoluna gitmiştir.⁶⁴ Bu anlayışın devamında el-Merağî ve ekolü fikhî dinden saymamış, fikhî hükümleri değiştirmeyi de dinde değişiklik olarak kabul etmemiştir.

Fıkıh ilmini dinden ve dini ilimlerden saymayan bu görüş sahipleri fikhın ve fıkıh mezheplerinin gereksizliğinden hareketle din eğitiminde itibar edilmemesini savunmuşlardır.⁶⁵ Söz konusu bu görüş sahipleri İslâm âleminin farklı coğrafyalarında etkili ve yetkili makamlarda bulduklarında bu anlayışlarını din eğitimi müfredatına yansıtmişler, hazırladıkları müfredatlar da fıkıh derslerine pek ağırlık vermemeye özen göstermişlerdir. Bu fikhî ve fıkıh eğitiminin konumunu sorgulama anlayışı sadece fikhla sınırlı kalmamıştır. Zaman içerisinde domino etkisiyle İslâm'ın temel kaynakları kitap ve sünneti de tartışmaya açmıştır. Nihai noktada dinler arası diyalog, evrensel kardeşlik gibi ılımlı bir İslâm anlayışını doğurduğu görülmüştür.⁶⁶

Diğer yandan İslam coğrafyasındaki baskın laik dünya görüşü de İslam hukukunu ve din eğitimi ağırlıklı müfredatı sosyal hayatın dışında tutmak üzerine kurgulandığından, din eğitimi ve öğretimi adı altında dinin dünya işlerine, özelliklede sosyal, ekonomik ve siyasi alana karışmasından veya devletin dini hükümlerle

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/482; Zirikli, *el-Â'lâm Kamusu'î-Teracim*, 6/252.

57 Muhammed Reşid Rıza'nın (ö.1935) hayatı ve düşünceleri için bkz. Muhammed Reşid Rıza, *İslâm'da Kadının Hukuku ve Kadınlara Çağrı*, çev. Mehmet Çelen (Malatya: Nida Yay, 2008), 119-124; Özgür Kavak, *Modern İslâm Hukuk Düşüncesi*, *Reşid Rıza Örneği* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2011), 18; Mustafa Öztürk, *Neo-selefilik*, 77-106. Zirikli, *el-Â'lâm*, 6/126.

58 Sıddık Hasan Han Bahadır için bkz. Abdullah İbrahim el-Ensârî, *er-Ravzatü'n-Nediyye Şerhu Dürrerü'l-Behiyye*, (Doha: Katar Diyanet İşleri, t.s.), 1/11.

59 Pakistanlı Fazlurrahman'ın hayatı ve düşünceleri için bkz. Ebubekir Sifil, *Fazlurrahman, Ehli Sünneti Müdafaa ve Bidatleri Tenkit*, 1/226.

60 Ebü'r-Rebi' Necmeddin Süleyman b. Abdül Kavi b. Abdülkerim b. Saîd et-Tûfi el-Hanbelî, 670 – 716 (1271-1316) yılı civarında Bağdat'ın Tûfâ köyünde doğmuş, Kelam, Hanbelî fakihî, usul'ü-fıkıh ve tefsir üzerine eserler vermiştir Şiilikle itham edilmiştir. Akli istidlale önem vermesi ile maruftur. Özellikle maslahat anlayışı yakın dönemde Reşid Rıza, Cemalettin el-Kasimi, Seyit Bey gibi ıslahatçıların dikkatini çekmiştir. İmanı sadece kalple tasdik etmekten ibaret saymakta dil ile ikrarı gerekli görmemektedir. Bkz: Zirikli, *el-Â'lâm*, 3/127; Nejla Demiri, “Tûfi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/324.

61 Kevseri, *Makalatü'l-Kevseri*, 305.

62 Sabri Efendi, *Mevkîfu'l Akli*, 4/352.

63 Şeyh Merağî diye meşhur olan Muhammed Mustafa b. Muhammed b. Abdülmünim el- Merağî Mısırlı bir araştırmacı ve tefsircidir. İslah ve tecdid hareketinin savunucusu reformistlerdendir. Mısır'da Said bölgesindeki Merağî'de doğdu, Muhammed Abduh'a öğrenci oldu. İngilizce öğrendi Ezher Üniversitesi'ne Şeyh (1927) ve Sudan'a Kadı oldu (1908- 1919) İskenderiye'de 1954'de öldü, Kahire'ye defnedildi. *Kur'an-ı Kerim'in Yabancı Dillere Tercümesi Meselesi*, Risale, *Hucurat*, *Hadid*, *Furkan*, *Lokman* ve *Asır Surelerinin Tefsirleri*, İslâm Hukuku Araştırmaları gibi eserleri bulunmaktadır. Bkz: Zirikli, *el-Â'lâm*, 7/103.

64 Sabri Efendi, *Mevkîfu'l Akli*, 4/350-353.

65 Muhammed Reşid Rıza, *Mecelletü'l-Menar*, (Kahire, H.1315) 2; Muhammed Zahit el-Kevserî, *Menhec İmam Kevseri fi Muharebeti Bid'a*, 1/3; Özervarlı, “Muhammed Abduh”, 30/482; Zirikli, *el-Â'lâm*, 6/252.

66 Fetallah Gülen, *Küresel Barışa Doğru Kozadan Kelebeğe-3, Polemik Değil Diyalog*, (Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları), 41; Hayrettin Karaman, *Necat (ahirette kurtuluş) konusunda bir tartışma*, Yeni Şafak Gazetesi, 22 Ağustos 2008, (<http://www.yenisafak.com/>).

ilgilenmesinden huzursuz olmuştur.⁶⁷ Dolayısıyla bu alandaki konuları ele alan ve hükümleri düzenleyen ilim dalı fıkıh (İslâm Hukuku), Laik düşüncenin önünde bir engel görülmüştür. Onun için Bu ilim dalı eğitim ile ilgili müfredatlar da hak ettiği yeri bulamamıştır.

Din eğitimini ve din anlayışını yakından ilgilendiren son dönemdeki bu yaklaşım erken dönemdeki din anlayışı ve din eğitimi ile benzeşmemektedir. Böyle bir anlayış ehl-i sünnet âlimleri nezdinde itibar görmemiş, ümmetin üzerine ittifak ettiği genel görüşe ters düştüğü belirtmiştir. Mustafa Sabri Efendi şöyle demiştir; “Onların bu tavrı gerçekte inanç ve iman açısından İslâm dışı bir davranıştır, zira esas olan fikhın ahkâmıyla amel etmektir”.⁶⁸ Fikhın ahkâmıyla amel etmek de yani dini doğru bir şekilde öğrenip yaşamakta âlimlerin cumhuru göre pratik olarak fikhî mezhepleri taklit etmeyle yerine gelmektedir. Zira mezhepleri taklit etmenin gerekliliği hususunda ümmetin âlimleri arasında icma olduğu nakledilmiştir.⁶⁹ Din eğitiminin, mezhep imamlarının ve âlimlerin çoğunluğunun belirttiği esaslar ve istikamet üzerine bina edilirse sağlıklı neticeler vereceği ve doğru dinin öğretileceği belirtilmiştir. Aksi halde Müslümanların arasında dinin özülü ve asli gayesiyle uyuşmayan din anlayışlarının ve Müslüman tiplerinin neşvü nema bulacağı tespit edilmiştir.

Erken dönemden günümüze din eğitimi toplumların bilinçlenmesinde en önemli etken olmuştur. Kur'anı Kerim'de pek çok surede Allah'a ve din düşmanlarına karşı Müslümanın nasıl davranması ve tavır alması gerektiği hatırlatılmakta ve ümmet eğitilmektedir. Siyer-i Nebi de bu eğitimin örnekleri bolca yer almaktadır. Fıkıh kaynakları da bu konudaki hukuki düzenlemeleri “Kitabü edebî'l-Kâdi” veya “Siyer” başlıkları altında ele almaktadır. Günümüz dünyasında da din eğitiminin toplumları bilinçlendirdiğini ve siyasi rotasını belirlediğini söylemek mümkündür. Mesela; dünya siyasetinin üst aklı diye söylenen Siyonist İsrail din eksenli hareket etmektedir. Dünyayı ve dünya siyasetini bu pencereden bakarak tasarlamaya çalışmaktadır. Avrupa'nın ve Amerika'nın başını çektiği haçlı âlemi Hıristiyan'dır, dünyayı ve dünya siyasetini kendi haçlı emellerine göre şekillendirmenin gayretindedir. Bu gayelerini gerçekleştirmek için de, daha ziyade din eğitimi kullandıkları, topluma kendi görüşleri doğrultusunda bir din anlayışı pompaladıkları görülmektedir. Çocukları okula başlatırken kiliseden ve havradan başlaması, bütün aktivitelerinde kilise veya haçlı öne plana çıkarmaları bunun en belirgin göstergeleridir. Ancak İslam coğrafyasında aynı hassasiyeti görmek mümkün olmamaktadır. Öncesinde zikrettiğimiz nedenlerden dolayı din eğitiminden ve sosyal hayattan fikhın etkisi silinince Müslüman coğrafyalarda bugün üzümlenerek müşahade ettiğimiz çarpık din anlayışları ve farklı Müslüman manzaraları ortaya çıkmaktadır. Sonuçta din adına hareket ettiğini iddia eden el-Kâide, eş-Şebab, DAİŞ, FETÖ vb. gruplar veya deist bir din anlayışına sahip yapılar türemektedir. Müslüman olduğunu söylemesine rağmen İslam'dan ve Müslümanlardan korkan ve hoşlanmayan Müslüman örnekleri görülmektedir.

67 Sabri Efendi, *Mevkîfu'l-Akli*, 4/281, 1/163.

68 Sabri Efendi, *Mevkîfu'l-Akli*, 1/15.

69 İbn Abidin, Muhammed Emin, *Resai'l İbni Abidin* (Lahor, Pakistan 1980), 1/10-12; İbn Abidin, *Haşiyetü Reddi'l-Muh-tar*, (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984), 1/75; Kevseri, *Makalatü'l-Kevseri*, 1/368.

SONUÇ

Bu çalışmada dünyada yükselen değerler arasında ilk sırayı alan “din” faktörünün eğitim ve öğretiminde fıkıh ilminin durumu incelenmiştir. Hayatın gayesini tanıma ve gerçekleştirme özlemi dinlerin en birinci hedefi olmuştur. Bu hedefe ulaşmak için sorunları kendi yöntemlerine göre ele almış ve erken dönemden günümüze çeşitli yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Dünya hayatında karşılaşılan sınırsız soru problemler vahiy ile cevabını bulmuştur. Vahyin insanlar tarafından anlaşılması ve yorumlanması ile insanların davranışlarını ve muamelelerini düzenlemek daha sonraki dönemlerdeki âlimlerin çalışma alanı olmuştur. Din eğitimi, hayatın gerektirdiği bir ihtiyaç ve insanların bütün yönleriyle ele alıp ilgilenmesi gereken bir disiplindir. Dolayısıyla doğru bilinip doğru algılanması için eğitiminin de doğru ve ciddi bir şekilde verilmesinin gerekliliği söz konusudur. Zira İslâm’ı ve İslami değerleri çarpık bir şekilde anlamamanın ve uygulamanın İslâm âlemini ne hale getirdiği, ne tip bir din anlayışını doğurduğu acı bir şekilde müşahade edilmektedir. Tekbirlerle masum Müslümanı katletmeyi cihat sanan, Müslüman ülkeleri ve toplulukları silah zoruyla istila etmeye fetih diyen, dinin muamelat kapsamında değerlendirdiği ticaret, aile, miras, kamu ve ceza hukuku vb. hususlarda Allah’ın (cc) ilmini ve vahyini yetersiz ve gereksiz görüp sosyal hayatın dışına iten, İslam’ı gericilik ve irtica kabul eden Müslüman tipler arz-ı endam etmektedir.

İslâm, öz bilgi dediğimiz temel İslami bilgileri kadın erkek her Müslümana farz kılmış, toplumda fertlerin sorumlu bireyler olarak yetiştirilmesini, anne babasına saygılı, topluma ve mukaddesatına faydalı olmasını hedeflemiştir. Bunun da yolu sağlıklı bir din eğitiminden geçmektedir. Ferdî ve sosyal hayatın huzurlu bir şekilde yaşanabilmesi, gündemin doğru okunup sağlıklı analiz edilebilmesi dinin emirlerinin doğru kavranıp doğru uygulamasıyla mümkündür. Fert ve toplum hayatında bu denli önemli olan bir konu aynı anda siyasi ve ideolojik yaklaşımlarında esas omurgasını ve temel konusunu oluşturmaktadır. Kur’an ayetleri ve hadisler hep bu gerçeklere dikkat çekmektedir. Hz. Peygamberin (sav) İslam toplumunu inşa şekli bunu göstermektedir. Ashabına dini eğitim veren Rasulüallah (sav) yirmi üç senelik eğitim döneminde önce iman, ahlak ve istikamet üzere şahsiyetli Müslümanlar yetiştirmek için gayret göstermiştir. İlk on üç senede nazil olan ayet-i kerimelerde bu minval üzere gelmiştir. Güzel bir din eğitiminin sununda, İmanın kalplerde yer etmesi, gönüllerde İslam’ın yerleşmesi sonrasında mükellefiyet ifade eden dini emirler gelmiştir. Bu eğitim döneminde Hz. Peygamberin (sav) Mescit-i Nebide karşılaştığı iki halkadan fıkıh dersi yapanların halkasını tercih etmesi din eğitiminde fikhin konumuna işaret eden bir göstergedir.

Dinin pratik uygulaması konumunda olan fikhin (İslâm hukukunun) Müslüman toplumlarda sağlıklı bir şekilde öğretilmesi ve uygulanması özellikle son iki asırlık dönemde problem olarak algılandı ve sosyal hayattan dışlanma gayretleri oldu. Laiklik bahane edilerek, çağdaşlık ve modernlik savunularak İslam hukukunun devre dışı bırakılması ve Müslüman toplumlardan uzaklaştırılması sıradanlaştı. İnsanlar nezdinde İslâm ve İslâmî değerler gerçek önemini ve ağırlığını kaybedip itibarsızlaştı. Mesela; Nisa Suresinde (4/12-14), miras hukukunda düzenleme yapıp bu düzenleme şeklinin Allah’ın bir emri ve takdiri olduğunu bildirmektedir ve bu taksime uygun hareket etmeyenleri cehennem azabı ile cezalandırmakla tehdit etmektedir. Ancak uygulamada Müslümanlar nezdinde bunun ağırlığını görmek hiçte mümkün olmamaktadır.

Bu tür çarpık ve yanlış din algısının ortadan kaldırılması, dinin sağlıklı bir şekilde eğitim ve öğretim ihtiyacı, dini ahkâmın insanların günlük hayatlarında bütün yönleriyle ele alıp ilgilenmesini gerektirmektedir. Bu da fikhin ve fıkıh öğretiminin alanına girmektedir. Zira fikhin ilgi alanına giren konular ibadetten muamelata, aile hukukundan ticaret hukukuna, ceza hukukundan miras hukukuna kadar hayatın her karesini kuşatan hususların sağlıklı bir şekilde öğrenilmesi ve uygulanması toplumdaki din istismarının ve dini hükümleri kendi süfli emellerine alet etmenin çaresi durumundadır. İslâm toplumunun geçmişi de buna şahittir. İlk günlerinden itibaren Müslümanlar dini ilimleri öğretmek için eğitime büyük önem vermişlerdir. Ailede, mahalle mekteplerinde ve camilerde başlattıkları Kur’an ve ilmihal eğitimi sosyal hayatta devam etmiştir. Erken dönemlerde Daru’l-Kur’an, Daru’l-Hadis, tekkeler, zaviyeler ve fıkıh medreseleri gibi müesseselerle kurumlaşarak devam ede gelmiştir. Günümüzde de bu görev eğitimcilerimiz eliyle, özellikle din görevlilerimiz, öğretmenler ve öğretim elamanları tarafından camiler, Kur’an kursları, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın eğitim merkezleri, İmam Hatip liseleri, İslami İlimler, İlahiyat ve Eğitim fakülteleri gibi kurumlarda ifa edilmeye çalışılmaktadır. Buralarda verilen dini eğitim kapsamında özellikle ilmihal ve fi-

kıh bilgileri öncelikli olarak öğretilmektedir. Daha verimli neticeler alabilmek için Din eğitimi ve öğretimi veren bütün kurumlarda, özellikle İslami İlimler ve İlahiyat fakülteleri ile Diyanet İşleri Başkanlığı din eğitimi ve öğretimi ile ilgili müfredat ve metot belirlerken işbirliği içinde olmaları elzem görülmektedir. Din eğitimi toplumun tüm katmanları; eğitimcileri, öğrencileri, aileleri ve devletiyle her kesimi tatmin edecek ve daha faydalı neticeler verecek bir uygulamaya kavuşması öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akseki, Ahmet Hamdi. *İslâm Dini, İtikat, İbadet, Ahlak*. İstanbul: Nur Yayınları, 2014.
- Attas, S. Nakib. *Modern Çağ ve İslâm Düşünüşün Problemleri*. çev. Mahmut Erol Kılıç. İstanbul: İnsan Yayınları, 1989.
- Ayhan, Halis. *Türkiye’de Din Eğitimi*, (İstanbul, Dem Değerler Eğitim Merkezi 2014)
- Baktır, Mustafa. *İslâm’da İlk Eğitim Müessesesi Eshab-ı Suffe*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1990.
- Beşer, Faruk. *Herkes İçin Kolay Usulü Fıkıh*. İstanbul: Nun yayıncılık, 2016.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Buhari, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim. *Sahih-i Buhari*. İstanbul: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1981.
- Buti, Muhammed Said Ramazan, *Elle Mezhebiyye Ahtaru Bidatin Tüheddidiş-Şeria el-İslâmiyye*. Şam: Mektebetü’l-Farabi, 1984.
- Cevzi, Cemaleddin Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ali el-Cevzi. *Sıfâtu’s-Saffe*. thk. Mahmut Fahûrî, Beyrut, Daru Kitabi’l-Arabi 1979.
- Cürcani, Şerif Ali b. Muhammed. *Kitabü’t-Tarifât*. Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1983.
- Çelebi, Ahmet. *İslâm’da Eğitim Öğretim Tarihi*. çev. İstanbul: Ali Yardım, 1983.
- Ebu Davut, Süleyman b. El-Eş’as b. İshak. *Sünen-i Ebi Davut*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamit. Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, ts.
- El-Ensârî, Abdullah İbrahim. *er-Ravzatü’n-Nediyye Şerhu Dürerü’l-Behiyye*. Doha: Riyasetü Şuun’d-Diniyye el-Katariyye, 1404/1984.
- Elmalılı, Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur’an Dili*. İstanbul: Eser Kitabevi, ts.
- Enis, İbrahim vd. *el-Mucemu’l-Vasıt*. Kahire: Daru’l-Maarif, 1973.
- Feyyumî, Ahmet b. Muhammed b. Ali el-Mugrî el-Feyyumî. *el-Misbahü’l-Münîr fi Garîbi’s-Şerhi’l-Kebir*. Beyrut: el-Mektebetü’l-İlmiyye, ts.
- Gazali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed. *İhya-u Ulumi’d-Din*. Beyrut: Daru İhyai’t-türas el-Arabi, ts.
- Gülen, Fetullah, *Küresel Barışa Doğru Kozadan Kelebeğe-3. Polemik Değil Diyalog*. İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, 2003.
- Güneş, Firdevs. *Yetişkin Eğitimi (Halk Eğitimi)*. İstanbul: Ocak Yayınları, 1996.
- Hallâf, Abdülvahhab. *İlmi Usulü’l-Fıkıh*. Lübnan: Daru’l-Kalem, 1998.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Müesseselerine Giriş*. çev. İhsan Süreyya Sırma. İstanbul: Bir Yayıncılık, 1980.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ, İstanbul: İrfan yayıncılık ve Ticaret, 1993.
- Hanif, Yusuf. *Ehli Sünneti Müdafaa ve Bidatleri Tenkit, Türkiyeli Masonlar Afgani Kardeşe Sahip Çıktı*. İstanbul: Bedir Yayınları, 2005.
- İbni Abidin, Muhammed Emin. *Haşiyeti Reddi’l-Muhtar*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984.
- İbni Abidin, Muhammed Emin. *Resai’l İbni Abidin*. Lahor -Pakistan, 1980.
- İbni Kesir, İmadüddin Ebilfide İsmail b. Kesir. *Muhtasar İbni Kesir*. thk. Muhammed Ali es-Sabuni. Beyrut: Daru’l-Kur’an el-Kerim, 1981.
- İbni Mace, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Gazvini. *Sünen-i İbn Mace, Ulemanın Fazileti ve İlim Öğrenmeye Teşvik Babı*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, Beyrut: Daru İhyau’l-Kütübi’l-Arabiyye, ts.
- İbni Nuceym, Zeynelabidin b. İbrahim b. Nuceym. *el-Eşbah ve’n-Nazair*. Beyrut: Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1980.
- Karaman, Hayrettin. *Necat konusunda bir tartışma*. Yeni Şafak Gazetesi, 22 Ağustos 2008, (<http://www.yenisafak.com/>) (16.04.2018)
- Kavak, Özgür. *Modern İslâm Hukuk Düşüncesi, Reşid Rıza Örneği*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2011.
- Keskioğlu, Osman. *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Kevseri, Muhammed Zahid. *Makalatü’l-Kevseri*. çev. Ebubekir Sifil. İstanbul: Rihle Kitabevi, 2015.
- Koç, Ahmed, *Kur’an’da İnsan ve Hz. Muhammed Din Eğitimi Açısından bir yaklaşım*, (İstanbul, Rağbet yayınları 2005).
- Mahbubî, Sadru’s-Şeria Ubeydullah b. Mesud. *et-Tengih*. thk.: İbrahim el-Muhtar Ahmet Ömer el-Ceberutî, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.
- Makdisi, George. *Ortaçağda Yüksek Öğretim İslâm Dünyası ve Hristiyan Batı*. çev. Ali Hakan Çavuşoğlu ve Hasan Tuncay Başoğlu. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004.
- Müslim bin Haccac. *Sahih*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. Beyrut: Daru İhya Türasü’l Arabî, 1975.
- Mâverdi, Ebi’l-Hasen b. Muhammed b. Habib, *Ahkâmü’s-Sultaniyye*, Beyrut, Daru’l-fiki’l-İlmiyye 1978.
- Özervarlı, M. Sait. “Muhammed Abduh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/482. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Öztürk, Mustafa. “Neo-selefilik ve Kur’an-Reşid Rıza’nın Kur’an ve Yorum Anlayışı Üzerine”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 4/ 2 (2004).
- Reşid Rıza, Muhammed. *İslâm’da Kadının Hukuku ve Kadınlara Çağrı*. Çev. Mehmet Çelen. Malatya: Nida Yayınları, 2008.
- Reşid Rıza, Muhammed. *Mecelletü’l-Menar*. Kahire: Menar yayınları 1315/1897.

- Sabri Efendi, Mustafa. *Mevkîfü'l-Akıl ve'l-İlm ve'l-Âlem min Rabbi'l-Âlemin*. Beyrut: Daru İhya Tüрасü'l Arabî, 1981.
- Sadru'sh-Şerîa, Ubeydullah b. Mesud el-Mahbubî. *et-Tengih*. thk. İbrahim el-Muhtar Ahmet Ömer el-Ceberutî. Beyrut: Daru İhya Tüрасü'l Arabî, ts.
- Safiyurrahman, el-Mübarek Kefurî. *Rahîgu'l-Mahtum*. Hindistan: Selefiye Üniversitesi Daru'l-Vefa, 1991.
- Sifîl, Ebubekir. *Fazlurrahman, Ehli Sünneti Müdafaa ve Bidatleri Tenkit*. İstanbul: Bedir Yayınları, 2005.
- Sönmez, Vecihi. "Selefi Düşüncenin Arka Planı ve Selefîlik". *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*. 9-10 (2010).
- Söylemez, M. Mahfuz. "İslâm'ın Erken Döneminde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri". *Dini Araştırmalar Dergisi* 5/13 (Haziran 2002), 63.
- Şaban, Zekiyüddin. *İslâm Hukuk İlminin Esasları*. çev. İbrahim Kafi Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Şahin, Haşim. *Osmanlı'da Fıkıh ve Hukuk, Fakihân-ı Rum: Osmanlı'nın Kuruluşu Döneminde Fakihler*. İstanbul: Mahya Yayınları, 2017.
- Tosun, Cemal. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2010.
- Tümer, Günay. "Din (Din ve Vicdan Hürriyeti)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/312-320. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Zerka, Mustafa Ahmet. *el-Medhalü'l-Fıkhiyyü'l-Âmm*. Şam: Daru'l-Fikir, 1968.
- Zeydan, Abdülkerim. *İslâm Hukukuna Giriş*. çev. Ali Şafak. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2008.
- Zirikli, Hayrettin. *el-Âlam Kamusu'l-Teracim*. Beyrut: Daru'l-Âlem lilmelayin, 1984.

EXTENDED ABSTRACT

Religion is a phenomenon that has existed for people since the creation. The Supreme Creator has laid down a number of principles to meet the needs of people consisting of body and soul. Within the scope of these needs, Allah sent holy books starting by the first man and prophet Adam (as) with a book of 10 pages to the last Prophet Hazrat Mohammed (as). Because it is the Supreme Creator who knows and appreciates the dimensions and nature of the material and spiritual needs of man, who is the most special being. This realm is a situation that exceeds the power of man. Actually, human history bears witness to how people turned into deviant communities when they stay away from the true religion.

The importance of religion for human life is indisputable, so its education and training becomes as important as it does. Because the divine laws and rules declared by religion have been sent to be applied and lived on earth. The sphere of application and responsibility of the provisions of religion is the world, not the hereafter. Because the hereafter is not an area of responsibility, but an area of giving account. It also needs to be learned to be applied while in the world. What is meant by religion education is the learning and understanding of the rules and provisions laid down by religion. It is to make the teachings of religion a way of life.

It is considered as a must for a Muslim to learn the information necessary for him to fulfil his religious responsibilities. It is dictated in Islamic sources that it is fard to learn necessary information to perform duties of being abd. Hence, religion education both glorifies individuals and societies in terms of ethic and it serves basic role like an engine in social, political and economic developments. That is why religion education in Islamic societies has been recognized as an important issue that they should fulfil in the format of worship. In the historical process, the institutional religion education that started in Darul Arqam in Mecca before the Hijrah and remained in Ashabus-Suffah in Medina after the Hijrah has continued with institutions such as Darul Qur'an, Darul Hadith, taqqahs, zawiyas and fiqh madrasas in later periods. Studies of ummah's scholars in the fields of Qur'anic sciences and hadiths in religion education, and especially the efforts exhibited in Fiqh, and the works are the most obvious indicators of it. Today, this relay race in religion education is continued by academics, researchers, teachers, clerics at education centres, mosques, Qur'an courses, Imam Hatip schools, Theology, Islamic Sciences and Education Faculties, etc.

Religion education has been disciplined through Islamic sciences. The regulation of this discipline is made in the best way in fiqh. Religion education almost coincides with fiqh education. Because fiqh is nothing more than the knowledge of religion, perhaps it is presented to the understanding of people that they can put into practice and experience. Proceeding from this, scholars of fiqh and fiqh principle are introduced as the heirs of the prophet's knowledge. The relationship between religion education and fiqh is a phenomenon that continues from birth to death. Fiqh reminds us to recite adhan in the right ear and iqama in the left ear as soon as the child is born, to perform salah when he is seven years old, and to warn if he does not do it even though he is ten years old. When he starts real life, it informs about the provisions of the events for which he is responsible, where he will live and face. When he dies, it teaches tajhiz, his burial with prayer and salah. Thus, each person who wants to live according to his religion, must know and learn the provisions that fiqh teaches from the cradle to the grave. It is not possible for society to be freed from this. Allah informs us in the Surah At-Tawbah (9/122) that it is not necessary for the believers to march forth all at once and go to war even in wartime. Our Lord informs them that he considers it more appropriate for some of them to stay back from jihad and not go on a war and to strive on this path by learning about religion, so that they try to enlighten their brothers who return from war and tell them about those religious issues. It is considered more accurate to evaluate the purpose of obtaining information about the religion mentioned in the verse as issues of fiqh. Because, the issues are transactions known as mu'amalaat in addition to ibadah that regulate economic, political and social life, which are expressed as treats in addition to worship. In other words, it is a branch of knowledge that regulates both the relations of an abd with his Lord and his relations with other people. Studies in other fields related to religion education are in the nature of instrumental sciences that help fiqh in one aspect. Because, the main aim is to find out the place and judgment of the deed to be done and act to be made in the sight of Allah (SwT). It is understood that

this determination is also made by fiqh. That is, the branch of science that regulates the human relations of religion in a practical sense is considered to be the science of fiqh. Based on the fact that it is possible to understand and fulfil the commandments of religion correctly only by knowing fiqh, it is determined that religion education coincides with fiqh education.

Religion education has been the most important factor in recognizing people's positions and raising awareness of societies since the early period to the present day. In many surahs in the Qur'an, we are reminded how a Muslim should behave and take a stand towards Allah and against the enemies of religion, and the ummah is educated. There are many examples of this education in Siyar al-Nabi. Fiqh sources handle the regulations on this subject under titles such as "Kitab Adab Al-Qadi" or "Siyar". In today's world, it is also possible to say that religion education plays an important role in raising awareness of societies and even determines the course of political gatherings. For example, Zionist Israel, which is said to be the supreme mind of world politics, acts on religion. It works for the ideal of fulfilling the religious commandments in the Torah, and builds its education on this basis. It designs the world and world politics through this point of view. The crusader world, headed by Europe and America, is Christian and strives to shape the world and world politics according to its crusading ambitions. In order to achieve this goal, it is seen that they use religion education rather than religion, and they impose an understanding of religion to society in accordance with their own views. The most obvious indicators of this are that their children start education from the church and the synagogue, and they highlight the church or the cross in all their activities. It is not possible to see similar religious sensitivity in Islamic geography in recent centuries, especially after the Second World War. In our article, for the reasons mentioned in detail, those who act on behalf of Muslims and are in the position of representing them feel themselves inferior to western culture, they are ashamed of their own culture and civilization and they have considered the west as a salvation, prepared programs and curricula to be isolated from religion education and practices that evoke Islam from public life. After religion education based on true direction and moral rules was abandoned, a disordered social structure, distorted understanding of religion, and various types of Muslim that we regretfully observe today appeared in Muslim geographies. As a result, groups or structures with a deist understanding of religion such as al-Qaeda, al-Shabaab, ISIS, FETO, etc., which claim to act on behalf of religion, etc. have derived. Although they say that they are Muslim, in fact they are examples of Muslims who fear and dislike Islam and Muslims.

As a result, "religion" factor takes the first place among the rising values in the world. It is seen that the awareness raising, orientation and struggle of societies are carried out through religions. In this case, the necessity of knowing and learning our religious values correctly is manifested in building our civilization. Since the science of Fiqh is in the nature of practical application of religion education, this study will also provide an overview of the relationship of fiqh with religion education in Muslim societies from an early period to the present day.